

РОЗДІЛ III

Особливості

внутрішньополітичного розвитку

країн та регіонів світу

УДК 323

В. І. Бортніков – доктор політичних наук, професор, завідувач кафедри політології Волинського національного університету імені Лесі Українки;

Е. О. Клюєнко – кандидат соціологічних наук, доцент кафедри філософії та політології Кіровоградського державного педагогічного університету імені Володимира Винниченка

Проблеми становлення української владної еліти в контексті ідейної спадщини В. Липинського

*Роботу виконано на кафедрі політології
ВНУ ім. Лесі Українки*

Стаття висвітлює роль української владної еліти в процесах державотворення та демократичної трансформації. Увагу акцентовано на специфічних умовах її формування в Україні, характерних рисах та особливостях.

Ключові слова: владна еліта, державотворення, демократична трансформація, демократія.

Бортніков В. И., Клюенко Э. А. Проблемы становления украинской властной элиты в контексте идейного наследия В. Липинского. Стаття освещает роль украинской властной элиты в процессах создания государства и демократической трансформации. Внимание акцентируется на специфических условиях ее формирования в Украине, характерных чертах и особенностях.

Ключевые слова: властная элита, создание государства, демократическая трансформация, демократия.

Bortnikov V. I., Kluyenko E. O. Problems of Becoming of the Ukrainian Imperious Elite Are in the Contexts of Ideological Inheritance of V. Lipinsky. Article is devoted to the role of the Ukrainian ruling elite in the process of nation-building and democratic transformation. The attention on the specific conditions of its formation in Ukraine, the characteristic features and peculiarities.

Key words: imperious elite, creation of the state, democratic transformation, democracy.

Постановка наукової проблеми та її значення. Історичний досвід свідчить, що зміна правлячих еліт є необхідною умовою переходу від однієї суспільно-політичної системи до іншої. Тим більше, коли йдеться про перехід від авторитарних порядків до демократичних. В Україні після здобуття незалежності внаслідок певних причин такої зміни практично не відбулося. Нова політична еліта, яка була б загартована тривалою політичною боротьбою, мала б досвід державного управління в умовах політичної свободи, була би здатна мислити категоріями державного, а не егоїстичного вузькопартійного, групового або приватного інтересу, ще не встигла сформуватися. Ця обставина суттєво гальмує поступ країни до народовладдя. Представники політичних сил, які послідовно демонструють відсутність бажання і вміння працювати консолідовано на благо держави, цивілізовано вирішувати спірні питання та розв'язувати конфлікти.

На початку XXI ст. перед українським суспільством постала нагальна потреба виходу зі стану перманентних криз, насамперед політичних, і набуття сталого демократичного поступу. Вимоги

адекватного реагування на внутрішні запити суспільства наочно підтвердили події «помаранчевої революції», коли консервування внутрішніх суперечностей на тлі повільного зростання антидемократичних тенденцій призвело до відкритого протистояння влади та опозиції. Тому зараз, як ніколи, потрібні виважені кроки, які спиралися б на конструктивний діалог усередині правлячої еліти, між державними та громадськими інститутами, між владою та народом, на відміну від домінування та протистояння, які мають тенденцію до відтворення. У періоди політичної мобілізації мас потрібно особливо контролювати настрої через еліти, але еліти раціональні, здатні протистояти емоціям колективізму. Саме тому розвинені демократії світу «не дозволяють елітам виявляти брак поваги до голосу більшості, одночасно дбаючи про те, аби засоби масової інформації не пробуджували емоцій, здатних призвести до надмірної ідеологізації мас» [1, 817].

Мета статті – визначити роль української владної еліти в процесах демократичної трансформації.

Проблема становлення української політичної еліти, її впливу на процеси державотворення та демократії поряд із такими класиками української політичної думки, як В. Липинський, перебуває в полі зору вітчизняних науковців, серед яких потрібно відзначити роботи В. Журавського, А. Зоткіна, Б. Кухти, О. Кучеренка, А. Луценка, С. Максименка, М. Михальченка, С. Приходька, М. Теплоухова, М. Шульги, А. Якубовського тощо.

Заслуговує на увагу одна з останніх робіт М. Шульги, де пропонуються оригінальні версії класифікації українських еліт і основних етапів становлення правлячої еліти в Україні. На думку вченого, помітну роль в історії України відігравали насамперед радянська партійно-адміністративна і господарська еліта, дисиденти, кримінальна еліта, нова адміністративна еліта, бізнес еліта, політична еліта. Періодизація етапів становлення правлячої еліти в Україні, яку пропонує вчений, зумовлена змінами в соціально-класовій структурі українського суспільства, формуванням нових верств бюрократії незалежної держави, перерозподілом капіталів, створенням кланово-олігархічних груп, тенізацією економіки тощо. **Перший етап** – 1989–1994 рр. У цей час формується нова еліта, яка співіснує зі старою. **Другий етап** – 1994–1999 рр. На цій фазі відбувається накопичення обсягів капіталів у всіх трьох групах еліти: старій правлячій, новій правлячій і новій кримінальній. **Третій етап** – 2000–2004 рр. Три групи еліт зливаються в одну нову (прокучмівську). **Четвертий етап**, за визначенням соціолога, останній, починається з 2004 р. Його ознаками стали розкол владної еліти, послаблення владної вертикалі, посилення ролі регіональних еліт та непотизму. Із приходом до влади у 2010 р. адміністрації В. Януковича можна вважати початком **п'ятого етапу** формування адміністративно-владної еліти в Україні, ознакою якого стало посилення владної вертикалі, зокрема інституту президентства, як необхідної умови подолання кризи влади в Україні.

Проголошення України незалежною державою відкрило широкі можливості для її всебічної реорганізації та якісного оновлення. У перехідний період передбачалося здійснити структурні зміни у всіх сферах суспільного життя, сформувати інститути власної державності й перейти від формальної незалежності до реального суверенітету. Сутність переходу полягала у відмові від командно-адміністративної системи із залишками тоталітарного режиму до сучасної соціально орієнтованої ринкової економіки, демократичних і гуманних суспільних відносин. Чимало проблем потрібно було вирішити в плані духовного відродження нації, подолання стереотипів старого мислення.

Багато чого не можна було зробити відразу, шляхом адміністрування. Нові суспільні відносини мали вирости з нових форм господарювання, умов існування громадянського суспільства, демократичної свідомості вільних, у повному сенсі цього слова, громадян. Але на перешкоді ставало «революційне нетерпіння мас». Над раціональними діями часто переважало відчуття непогрішимості та безпомилковості у власних діях, нерозуміння глибинних процесів розвитку соціуму, а тому спостерігалося занадто велике захоплення адмініструванням, намагання якомога швидше зруйнувати старе, не побудувавши нового, та ін.

Керівництво країни, яке не мало досвіду демократичної трансформації, діяло з позицій спрощених уявлень про сутність західної моделі демократії, не враховуючи її специфіки та історичних обмежень. Запровадження приватної власності здавалося єдиним правильним засобом створення сучасної ринкової економіки, а впровадження інститутів вільних виборів, багатопартійності і демократичних свобод (слова, друку, суспільних об'єднань тощо) – демократичного політичного ладу. Українські демократичні провідники, що висунулися в період перебудови, переважно не були готові

до рішення надскладних завдань демократичної трансформації суспільства. Більш того, за своїми професійними і діловими якостями вони часто поступалися представникам старого адміністративного апарату і логічно із часом були відсунуті на периферію політичного процесу.

Доленосним для України стало прийняття в 1996 р. Конституції, яка знаменувала перехід українського суспільства в нову якість, юридичне закріплення її прагнень щодо розбудови демократичної, соціальної та правової держави. Основний Закон відкривав нові можливості для формування демократичного політичного режиму. Однак недосконалість правової бази, економічні негаразди і, напевно, головне, – суб'єктивний чинник стали на заваді планомірному та незворотному поступу до демократії. Постійні конфлікти в трикутнику влади «президент–парламент–уряд» стали «візитовою карткою» української політичної еліти. Усе це призводило до того, що процеси демократичних змін у різних сферах життя суспільства протікали нерівномірно або й взагалі були загальмовані, що з особливою гостротою проявилися наприкінці XX – на початку XXI ст.

Аналізуючи відносні невдачі на шляху модернізації перших півтора десятка літ незалежності України, її відставання від деяких інших посткомуністичних країн, учені вказували на певні об'єктивні та суб'єктивні чинники, які були закладені й у стартових можливостях України. Однак одним із головних факторів, що загальмував перехід до демократії, є відсутність ефективної держави. «На відміну від розвинених країн Заходу, сучасна Україна й досі не сформувалася як повноцінна держава-нація зі своїми чітко окресленими національними інтересами, заснованими на національних цінностях, щодо яких склався би консенсус як всередині політичної еліти, та і переважної частини її громадян», вважають українські вчені [3, 19].

П. Ордешук у свій час наголошував на тому, що суспільство, яке намагається радикально змінити фундаментальні соціально-економічні відносини, повинно насамперед забезпечити умови для досягнення спільної згоди, консенсусу з питання щодо напрямку перетворень. Однак, за умови поспішного впровадження в життя демократичних інститутів, властива для демократії тенденція до нестабільності «може призвести до послідовного блокування різними коаліціями (причому завжди коаліціями більшості, щоправда кожного разу – різного за складом) всіх запропонованих програм перетворень». Це, на його думку, може зробити неможливим формування необхідних для подальшого демократичного розвитку інституціональних форм [4, 55]. Саме така ситуація склалася в українському суспільстві протягом майже всіх років незалежності, коли внутрішні суперечності в колі правлячої еліти унеможливили цілеспрямовані зусилля в напрямі демократичного реформування.

Сучасний демократичний дискурс як обов'язкова умова існування стабільної демократії розглядає наявність ефективної та потужної держави. Проте ейфорія форсованих реформ в Україні, як, власне, і в окремих інших перехідних постсоціалістичних державах, зумовила помилкове тлумачення демократичного розвитку як процесу роздержавлення. Це, зокрема, виявилось в самоусуненні держави від відповідальності за долю і якість ринкових перетворень. Така позиція державних інституцій призвела до соціального невдоволення державою, що виявляється в різних формах – від соціального протесту до вивозу капіталу за межі держави, а також тотальної криміналізації суспільства [5, 125–126].

Як наслідок, маємо вкрай негативні показники рівня довіри до політичного курсу, що здійснює влада. Так, на запитання експертів про те, як розгортаються події в Україні: у правильному чи неправильному напрямі, і у грудні 2011 р. 67,3 % респондентів відповіли, що в неправильному. Найнижчі показники із цього питання після 2004 р. були в грудні 2008 р., коли 85,4 % українських громадян уважали, що події в країні розгортаються у неправильному напрямі. Найкращі показники були у квітні 2005 р., коли лише 23,0 % респондентів уважали, що події в країні розгортаються в неправильному напрямі і, навпаки, у правильному – 53,5 % громадян [6].

Відсутність ефективної держави має як наслідок проблему створення повноцінної української нації. Як свого часу зауважував В'ячеслав Липинський, «без власної держави нема й не може бути нації української», проте нація наша «роз'єднана політично, ідейно і культурно» [7, 41, 43]. Провідний спеціаліст із питань національної безпеки О. М. Гончаренко, зауважує, що «прискорене будівництво національної держави потребувало консолідованої національної ментальності; швидка консолідація національної ментальності виявилася дуже важкою, якщо не неможливою без сильної унітарної держави» [8, 142].

На суперечності, яке не вдалося подолати будівникам української держави на початку XX ст., вказував ще В. Липинський у відомій праці «Хам і Яфет», коли аналізував причини падіння уряду

гетьмана П. Скоропадського в 1918 р. Сутність його роздумів можна висловити народною мудрістю, яка стверджує, що не можна ставити воза попереду коня. «Нація – це перш за все єдність духовна, культурно-історична. Значить, для народження нації необхідне довге співжиття даного громадянства на даній території в одній власній державі. Нація – єдність духовна – родиться завжди від держави – єдності територіально-політичної – а не навпаки. <...> Територіальна, краса свідомість, а не свідомість племінно-культурно-віроісповідно-національна лягла в основу всіх держав цілого світа», наголошував учений [9, 65–66].

Дебатуючи зі своїми опонентами навколо питань: чому не вдалася будова національної незалежної держави і хто несе за це відповідальність, учений зробив висновок, що саме відсутність «провідної верстви», яка була б державницьки та національно зорієнтована, призвела до цього. В. Липинський прагнув до створення аристократії, «але здорової, міцної, до творчості здатної, а не штучного консервування аристократії здегенерованої і безсилої» [9, 104]. Провідник українського державотворення вбачав нагальну потребу в організації «сильної і авторитетної групи», навколо якої могла б об'єднатись (як колись у варязько-князівській чи шляхетсько-козацькій добі) і політично організуватись українська нація. «Без теоретичного і практичного розв'язання цієї проблеми ніякі, навіть найкращі орієнтації не допоможуть нам стати нацією, ані державою» [9, 68]. Важливим джерелом формування нової української еліти В. Липинський називав хліборобський клас. Однак він не обмежував нову еліту окремо визначеним класом: «найкращі між хліборобами, найкращі між військовими, найкращі між робітниками, найкращі між інтелігентами, найкращі між промисловцями і т. д. – ось нова українська аристократія» [6, 104]. Тобто не мітингові оратори, а практичні працівники, виробники конкретного продукту, а не демагоги. Водночас, мислитель уважав, що знайти найкращих організаторів і залучити до державної праці не може «навіть найкраща виборна влада, бо вона перш за все мусить числитись не з талантом а за партійним цензом людини» [7, 45].

Серед проблем, що стоять на заваді створення повноцінної еліти, В. Липинський бачив деякі особливості національного характеру, історичні традиції та брак аристократичних чеснот. Він виокремлював «дві рівності авторитету»: рівність демократичну, «яка руйнує авторитет», і рівність аристократичну, «яка будує авторитет». Пояснюючи їхню принципову відмінність, він зауважував, що в часи дегенерації Запоріжжя своїм виборним отаманам, після вибору, мазали болотом голову і в руку замість булави вкладали очеретину. У такий спосіб вони символізували «принцип демократичної рівності авторитету, мовляв, хоч Ти і на чолі, але Ти таке саме нічтожество і сміття, як і ми, і ми кожної хвилини можемо тебе скинути. Цей принцип пройшов у плоть і кров нашої нації і став предметом похвальних гімнів для наших істориків, політиків і цілої нашої демократії» [10, 200]. У лицарства, яке побудувало всі великі держави, продовжував свою думку вчений, був звичай «при пасуванню на лицаря ставати на коліна перед старшим, а так саме ставати завжди на коліна перед першим лицарем у державі, перед Монархом. І той Монарх міг дати наказ карати провинившогося лицаря, але не міг оддати наказу дати йому сто нагаєк, як це завжди робили сильні запорожські отамани зі свободолюбивими демократичними запорожцями». Підсумовуючи, вчений наголошував на тому, що коли ми хочемо сотворити Українську державу, «ми мусимо творити все зростаючи, а не так, як наша демократія, все падаючи авторитети». Крім того, як завжди, так і тут, «ми повинні пам'ятати, що ми хочемо *сотворити* Україну, а не захопити в свої руки ... владу [10, 200, 201].

В. Липинський, розмірковуючи над долею державності в Україні, вважав, що однією з головних причин того, що не вдалося побудувати українську незалежну державу є насамперед відсутність консолідації серед української еліти, її низькі моральні якості, отаманство, «брак любові до своєї громади, натомість любов тільки до себе, свого “я”» [8, 63]. Мислитель в ім'я України закликав до єдності, яка базується на «безкомпромісовій внутрішній моралі. Які ж основи цієї моралі? *Любов* – що не значить коров'яче взаємолізання, а тоді раптом рогом у бік. *Покора*, – що не значить хитрість і низькопоклонство. *Вірність* – у серці, а не на язичі. І *почуття спільності*, а не злобне вишукування в оці ближнього пилінки... Коротко: *шляхетність, благородство*» [8, 74]. Отже, той, хто хоча б побіжно спостерігає за формуванням політичних відносин в Україні, погодитися з думкою, що проблема консолідації української громади на базі високих моральних якостей ще залишається актуальною.

Особливо небезпечною вадою поведінки в колі правлячих еліт у справі державного будівництва є брак солідарності. У листі до О. Андрієвського, датованого 3 липня 1927 р., В. Липинський заува-

жив, що нація, «в якій верхи не мають почуття солідарності, не єсть нацією і не може мати держави» [11, 169].

Узагалі виникає сумнів щодо здатності нинішнього покоління владних політиків вивести Україну до рівня провідних країн Європи та світу. Показовими в цьому контексті є фрагменти інтерв'ю кореспондента «Дзеркала тижня» Ю. Мостової із З. Бжезінським наприкінці 2005 р. (тобто через рік після перемоги Помаранчевої революції).

Кореспондент: – *Чи є у вас почуття, що нинішня українська політична еліта себе зжила й вихолостила? Вона здебільшого не в змозі комутуватися з цивілізованим світом; генерувати та втілювати проривні ідеї. Але водночас нове покоління ще не піднялося, тому ця вироблена еліта закріплюється у владі виборами 2004 і 2006 років. Чи бачите ви проблему в тому, що в найближчі п'ять років ми житимемо з цією елітою, не розведеною новими силами?*

На зауваження З. Бжезінського, «Ющенко й певною мірою Тимошенко ще не зробили достатньо для того, аби мобілізувати молоду еліту й наповнити її енергією владу. Ця еліта вже починає формуватися в Україні. Але лідери держави не витягли її, скажемо так, на експлуатаційний рівень. Тому головна революція попереду – це не кривава революція, а революція зміни поколінь» [12].

Отже, суперечності та суперечки в колі правлячих еліт значно ускладнюють процеси переходу до демократії і ставлять під сумнів їхнє успішне завершення в найближчій перспективі. Зараз перед країною постала нагальна проблема консолідації суспільства, недопущення його дезінтеграції по лінії тих розмежувань, що склалися історично і штучно поглиблюються окремими політичними силами. Попри всі труднощі та перешкоди, українське суспільство має підстави для просування до режиму консолідованої демократії.

Список використаної літератури

1. Валицький А. Чи можливий ліберальний націоналізм? / Анджей Валицький // Націоналізм : антологія / упоряд. О. Проценко, В. Лісовий. – К. : Смолоскип, 2000. – С. 804–821.
2. Шульга М. Етапи становлення політичної еліти в Україні у роки незалежності / Н. Шульга // Соціологія: теорія, методи, маркетинг. – 2006. – № 4. – С. 24–37.
3. Горбулін В. П. Стратегія національної безпеки України в аксіологічному вимірі: від «суспільства ризику» до громадянського суспільства / В. П. Горбулін, А. Б. Качинський // Стратегічна панорама. – 2005. – № 2. – С. 13–26.
4. Ордешук П. Американская политическая система: поиск эффективной демократии / П. Ордешук // Свободная мысль. – 1991. – № 14. – С. 44–55.
5. Горбатенко В. П. Стратегія модернізації суспільства: Україна і світ на зламі тисячоліть / В. П. Горбатенко. – К. : Академія, 1999. – 240 с.
6. Соціологічні дослідження. Центр Разумкова [Електронний ресурс]. – Режим доступу : http://www.razumkov.org.ua/ukr/poll.php?poll_id=66
7. Липинський В. Листи до братів-хліборобів. Про ідею і організацію українського монархізму : повне збір. тв., архів, студії / В'ячеслав Липинський ; ред. Я. Пеленський. – Київ ; Філадельфія : АТ «Книга», 1995. – Т. 6, кн. 1. – 470 с.
8. Гончаренко О. М. Национальные интересы Украины и альтернативы стратегии безопасности развития / О. М. Гончаренко // Глобальные трансформации и стратегии развития : монографія / О. Г. Белорус, Д. Г. Лукьяненко и др. – Киев : Ориане, 2000. – С. 142–155.
9. Липинський В. Хам і Яфет / В'ячеслав Липинський // Сучасність. – 1992. – № 6. – С. 63–76.
10. Липинський В. Мораль і політична дія / В'ячеслав Липинський // Консерватизм : антологія / упоряд. О. Проценко, В. Лісовий. – К. : Смолоскип, 1998. – С. 196–201.
11. Липинський В. До Опанаса Андрієвського / В. Липинський // Листування В. Липинського / ред. Я. Пеленський, Р. Залуцький, Х. Пеленська та ін. – К. : Смолоскип, 2003. – Т. 1. – С. 168–169.
12. Мостова Ю. Збігнев Бжезінський: Європа від Карбо да Рока до Камчатки / Юлія Мостова // Дзеркало тижня. – 2005. – 3 груд.

Адреса для листування:

43021, Волинська область, м. Луцьк, 21, а/с 14.

Тел.: (0332) 24-41-25 (сл.), 76-75-46 (дом.).

Ел. адреса: bortnikov@email.ua

Стаття надійшла до редколегії

11.10.2012 р.